

(עת, ב) "אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדם, אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו". כלומר אפרש חידות וסתומות התורה, כמו שקבלנו הפירוש מראשי הקבלה, וכמו שבאר בו עוד חידות אחרות, ובארנום בחבורנו הנ"ל בעז"ה, וכמו שאזכור עוד ענין נפלא בתורתנו הקדושה בפירוש משנה זו שלמדתי ג"כ מחידותיו של המלך ע"ה. אנא ה' אל תצל דבר אמת מפי, ואם אזכה להוציא הספר הנ"ל לאורה, כל רואיו יכיר כי הוא לנו שריד מתורתן של אבות ראשונים, שידעו תעלומות התורה באמת. ורמזתי על כל זה פה לפרש דברי משנתנו, גם להודיע כי ישרים דרכי ה', ושיש בכל מפעלותיו תעלומות חכמה. כי מן הראוי לאדם להלל ולשבח מעשה יוצר בראשית, ולהודיע לבני אדם גבורותיו, כמו שאמר נעים זמירות ישראל (תהלים קה, ב) "שיחו בכל נפלאותיו".

פרטי עשרת הנסים שנעשו לישראל בקריעת ים סוף

"ועשרה על הים". פירש רש"י ז"ל שהן מפורשים במכילתא, והן כמנין לשונות מפלתם הכתוב ב"ויושע" (שמות יד, ל' ואילך): רמה בים, ירה בים, טבעו בים סוף, תהומות יכסיומו, ירדו במצולות כמו אבן, תרעץ אויב, תהרוס קמיו, יאכלמו כקש, כסמו ים, צללו כעופרת. ו' נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים" אינו לשון נפילה, אלא הכתוב אומר שהמים נעשו ערימה וקבוץ, ועמדו כמו נד. "ותבלעמו ארץ" לא חשיב בחשבון מפלתם, שזו היא טובתם שנתנו לקבורה, עד כאן דבריו. אבל באבות דר' נתן (פרק ג) מנו עשר מכות שעל הים על ענינים אחרים, ואזכירם בקצרה. (הא') בא עליהם בקול רעם, בא עליהם בקשת, בא עליהם בחצים, בא עליהם בחרב, בא עליהם במגן וצנה, בא עליהם באבנים וקולות, בא עליהם בחניתות, בא עליהם באבנים, בא עליהם בקולות, בא עליהם באבני ברד ובאבני אש. והברייתא הזאת קשה בפירושה שחשבה ענין אחד שתיים ושלש פעמים, אלא שבכל פעם למדה מפסוק אחר כמפורש שם. ורמב"ם ז"ל פירש שהעשר מכות על הים דוגמא מעין עשר מכות שלקו במצרים, ולא פירש ולא פרט שמותן. גם ר' יצחק אברבנאל ז"ל תפס לעצמו שיטה זו ועשה דוגמא ומשל למכות הים עם מכות מצרים, ולא באתי להעתיק דברי המפרשים ז"ל ולחלוק על דבריהם, כי לפרש באתי לא לחלוק. על כן לפרש דברי משנתנו שאמרה עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים וכנגדן הביא על המצריים עשר מכות בים, צריך אני לעשות דבר לא עשיתי כן בכל הספר, כי למען ספר צדקות ה', ולהזכיר חסדיו ותהלותיו, אעתיק הנה פסוק אחד מספר "חכמת שלמה" שהעתיקתי עם תוכן הפירוש שפירשתי עליו בפירושי "רוח חן", כי מדברי המלך שלמה ע"ה עמדתי על דבר חדש. ונגלה אלי דבר בתורת ה' בענין טביעת המצריים בים לא מצאתי ממנו רמז בכל ספרי מפרשי המקרא ז"ל, זולתי בברייתא דר' נתן שהבאתי למעלה נמצאו רמזים מפורשים יורו על חכמת קדמונינו ז"ל, וקבלתם הנאמנה שידעו הדרך הנכונה בדרכי התורה והמקום ב"ה. ומתוך הדברים שאכתוב אפשר שנעמוד על מספר העשרה נסים שנעשו לאבותינו על ים סוף, וכנגדן העשר מכות שבאו שם על המצריים.

וכן הוא לשון הספר "חכמת שלמה", פרשה י"ט פסוק ז': "הענן האפיל את השדה. והאדמה החרבה נשאת מבין המים, ויגלו תהומות מכוסות, ותהי דרך סלולה בים סוף, ומצולות עמוקות היו כשדה מלא עשב, (שם פסוק ח') ויעברו בו כל העם חסויים בידך, ויחזו תמונות נפלאות" [עכ"ל].

ובפירושו "רוח חן" כתבנו בלשון זה: עתה יבאר המלך ע"ה פלא קריעת ים סוף וחדשות ישימיו, ולא אוכל לפרש דבריו טרם אפרש המקראות שנכתבים בתורה על ענין הפליאה הזאת, כי רואה אני שטעמיהם סתומים, ומה שדברו עליהן המפרשים זצ"ל אינן מספיקים לבאר תעלומותיהן. כי הנס האחרון הזה נפלא כהנה וכהנה ממה שחשבו ז"ל, והספקות רבות, וכמו שאתעורר עליהן. והמלך שלמה ע"ה בדבריו הקצרים הדומים לחידה גלה הסוד כולו, ומדבריו תהיינה תשובות על הספקות כולם, אלו הן:

אחת עשרה שאלות בפדשה, עליהן יענה הרב המחבר להלן:

השאלה הראשונה. כתוב בתורה (שמות יד, יט-כ) "ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים וגו' ויהי הענן והחשך" וגו'. וראוי לחקור מה היו הענן והחשך משמשים באותה

הלילה? אם למנוע את המצריים שלא יתקרבו אל מחנה ישראל, וכאמרו (שמות יד, כ) "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", גם עמוד האש היה יכול לעצור בעדם מהלחם בהם? והיו מצטערים יותר לראות אויביהם, מבלי שיוכלו להלחם אתם:

השאלה השנייה. אמרו (שמות יד, כא) "ויט משה את ידו על הים, ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, וישם את הים לחרבה, ויבקעו המים". ודברי הכתוב הזה סתומים מאד, כי נפי דעת כל מי שראינו דבריו יחשוב שנחלק לשון ים סוף לגזרים, ונדחקו המים משני הצדדים אל שארית מי הים, והיה מעבר ודרך בתוכם. ואחר שנבקעו המים לשני הצדדים, יבשה המצולה שנתרוקנה כדי שתהיה נוחה לעבור עליה, כי עד הנה היו המים עליה והיתה מטושטשת בחומר ובטיט, אבל קודם שנבקע לא היה אפשר שתיבש המצולה. ולמה א"כ אמר תחלה וישם את הים לחרבה ואח"כ אמר ויבקעו המים. אם הדבר קרה בהיפך?

השאלה השלישית. מי יבין מאמר "וישם את הים לחרבה"? והים לא נחרב, אלא תחתית הים, כי המים נבקעו ונחצו הנה והנה, ונשאר חלל ודרך לעבור גאולים. ואותו הדרך שהוא קרקע הים הוא היה לחרבה, ואיככה אמר "וישם את הים לחרבה", והים איננו המים, ולא הקרקע, וכמו שתלמוד מדברינו.

השאלה הרביעית. מה היה משמש "רוח הקדים"? אם לבקע המים, היה לו לומר "ויבקע ה' את המים ברוח קדים עזה". ועוד בשירה כתוב "וברוח אפיק נערמו מים", שמענו שע"י הרוח נערמו והיו כערמות חטים, לא שהיתה הבקיעה ברוח. ומה הן הערימות הללו שזכר הכתוב? כיון שנדחקו המים משני הצדדים ובאו אל שארית מי הים כמבואר בשאלה השנייה.

השאלה החמישית. עיקר הנס היתה הבקיעה שנחצה הים לגזרים, שזהו פלא גדול. מ נשיבת רוח קדים עזה, ראינו דוגמתו בעולם, ואם איננו עזה כמוהו. וכן שהיתה קרקע הים שהמים שוכבים עליו ליבשה, אע"פ שהיה על צד הפלא, מ"מ ג"כ ראינו כמוה שתיבש הארץ ביום הגשם. וא"כ למה הרוח וההתייבשות ייחס הכתוב שתיהן למעשה ה' הגדול, כאמרו (שמות יד, כא) "ויולך ה' את הים וגו' וישם את" וגו', ועל הבקיעה העיקרית אמר "ויבקעו המים", והיה לו לומר "ויבקע המים" בבנין הכבד [כלומר "ויבקע", אותיות ב' ק' מנוקדות בפתח]. ויותר זר שנכתב בנפעל כאילו נבקעו מאליהן.

השאלה הששית. אמר הכתוב (שמות יד, כב) "ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם". וכאן מקום תימה כי הדבר מפורסם שמי הים מכונסים בתהומות, ויש מקומות עמוקים בים, קצתן חמשים אמה, וקצתן מאה, וקצתן מאתים. ולכן אע"פ שיבקעו מימיו, המקום הפנוי שבין הבקיעה אי אפשר לרדת בהן משפת הים, והיורד בהן ילך בנבכי ים ממצולה למצולה. ואיך א"כ ספר הכתוב שכאשר נבקעו המים באו בני ישראל בתוך הים ביבשה? ואין טעם לומר שגם זה היה בנס, כדרך (שמות יט, ד) "ואשא אתכם על כנפי נשרים" [גם בעת שעברו בים], כי אין לנו להרבות בנסים שלא נזכרו מהן דבר בכתוב ולא באה עליהן הקבלה. ומלבד זה מה תאמר במקרא שלאחריו שנאמר (שמות יד, כג) "וירדמו מצרים ויבואו אחריהם כל סוס רכב פרעה וגו' אל תוך הים". האם נשתגעו המצריים לרדוף אחריהם אל המצולות הללו ולא הרגישו כי רגליהם יורדות מות? ולא אמרו מיד מה שאמרו באשמורת הבקר, (שמות יד, כה) "אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם". ואם תאמר שבחמתם רדפו אחריהם גם למצולות הללו, מה תענה לשאלתנו איך אפשר ללכת במצולות כאלה? ולא תוכל לומר גם עליהם שרדפו ע"י נס [כנפי נשרים], כי לא יפליא ה' לעשות נפלאות לאויביו ולצריו. גם יש לתמוה על מליצת "ויבואו", שהיה לו לומר "וירדו בני ישראל", שבלשון העברי ישתמשו על ההולך בים בלשון "ירידה", כמו (תהלים קז, כג) "יורדי הים באניות", וכל שכן בענין זה שירדו לתחתית הים.

השאלה השביעית. אמרו (שמות יד, כב) "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם", וכן בשירת הים אמר (שם טו, ח) "נצבו כמו נד נוזלים", דמה עמידת המים לנד ולחומה. ואם תסתכל

שנבקעו המים ונדחקו לשני הצדדין, לא היו כחומה ולא כמו נד, אלא כמו צידי בור ודופניו, שלא יתואר "חומה". כי החומה בנויה לצד מעלה אויר מזה ואויר מזה, וכדמותו לא היו מי הים כלל.

השאלה השמינית. בהיות הבקיעה על דרך שאמרנו למעלה, שנחצו מי הים לשנים, ונתרוקן מקום פנוי ביניהן ויבשה קרקעית הים להיות דרך לעבור עליו, וכבוא קץ המצריים שבו המים משני הצדדים כמבראשונה, ועברו [המים] על ראשי המצריים ההולכים בתחתית הים, ונטבעו בהן. אם כן מהו זה שמצאנו בפרשה לשונות רבות המורות כאלו המצריים נפלו ממעל לתחת אל עמקי הים, ולא אירע כזאת כלל. תמצא (שמות יד, כז) "וינער ה' את מצרים בתוך הים", וזהו כאדם המנער טליתו להשליך מה שבו לארץ, וכענין (איוב לח, יג) "לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה", ונאמר (שמות טו, א) "סוס ורוכבו רמה בים", (שמות טו, ד) "מרכבות פרעה וחילו ירה בים", וכתוב (שמות יד, ה) "ירדו במצולות כמו אבן", וכתוב (יד, י) "צללו כעופרת במים אדירים", ובכתבי הקדש שאמר (נחמיה ט, יא) "ואת רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן במים עזים", שכל אלו מורים על מי שמשליך זולתו ממקום גבוה למקום נמוך. וצריך טעם לעמוד על פירוש דבר זה, כי לפי הפשט היתה מיתתם בטביעה, וכאמרו (שמות יד, כח) "וישובו המים על מצרים ועל רכבו ועל פרשיו", וכתוב (שמות טו, ד) "ומבחר שלשיו טבעו בים סוף", ונאמר (טו, י) "נשפת ברוחך כסמו ים". ונוסף על זה מי יפתר לנו המליצות הכתובות בשירת הים, כמו (טו, ה) "תהומות יכסיומו", מאיזו ענין מדבר הכתוב? והמים כסו אותם כאמרו (שמות יד, כח) "וישובו המים ויכסו" וגו' ולא התהומות? ואין התהומות "מים"! ואם כבר כסמו תהומות, איך אמר אחריו "ירדו במצולות כמו אבן"? והנה הכתוב היפך הדבר. וכן אמרו (שמות טו, י) "נשפת ברוחך כסמו ים", וחזר לומר "צללו כעופרת". מלבד שגם זה הפוך, אלא שכבר נאמר למעלה "ירדו במצולות כמו אבן".

השאלה התשיעית. אמר הכתוב (שמות יד, כז-כז) "ויאמר ה' אל משה וכו' נטה את ידך על הים וישובו המים" וגו', "ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים". והנה הכתוב הזה מבאר באר היטב ששב הים כאשר היה בתחלה, ושהמצריים היו מנוערים בתוכו. ומה צורך אם כן במקרא שלאחריו שאמר (יד, כח) "וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד", ואותו הדבר בעצמו נזכר במקרא הראשון? לא הוסיף דבר רק "לא נשאר בהם עד אחד", והיה לו לכללו בפסוק הראשון ולומר "וינער ה' את מצרים בתוך הים לא נשאר בהם עד אחד". ולמה בכתוב הראשון נזכר פעמיים "ים", ובכתוב השני "מים". ומליצת "הבאים אחריהם בים" צריכה פתרון, לאיזו ענין נכתבה? כי ידענו שהמצריים באו אחרי ישראל בים.

השאלה העשירית. גם הפסוק השלישי שאמר (שמות יד, כט) "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, והמים להם חומה מימינם ומשמאלם", הוא עצמו המקרא שכתוב בראש הענין "ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה" וגו', וכמו שזכרנו בשאלה הששית. ומה צורך היה לכפול גם אותו פעמים?

השאלה האחת עשרה. כוללת מקצת המליצות שבשירת הים, שאין בכל מפרשי המקרא זצ"ל מגיד לנו פירושם. הא' עוררנו עליו למעלה אמרו "תהומות יכסיומו" מה ענינו? אם כוונת הכתוב על המים ששבו על המצריים, יאמר "מים יכסיומו". והר"א אבן עזרא ז"ל פירש "תהומות הארץ כמו תבלעמו ארץ". הנה לדעתו יפרש אותו על בליעת המצריים בארץ, כמו תבלעמו ארץ, ולא פירש כלום. כי מליצת "נטיח ימינך תבלעמו ארץ" סתומה ביותר, והנה באר את הסתום בסתום ממנו יותר. ועוד אם "תהומות יכסיומו" על הבליעה, איך כתב אחריו "ירדו במצולות", ו[הרי] בליעה [היא] אחרונה לכל? וכמו ששאלנו למעלה. ובאיזו אופן בלעה הארץ את המצריים? כי אם תאמר שפתחה הארץ אשר מתחת לים את פיה ותבלע אותם, וכמו המופת שנעשה לקרח ועדתו, יקשה מאד שיעשה השם פלא עצום כזה שלא לצורך. כי

מה בין אם ישכבון פגרים על התהום, או שיבלעם התהום עצמו? גם מקרא (במדבר טו, ל) ואם בריאה יבא ה' ופצתה האדמה את פיה" וגו' סותר דבר זה, [אין זאת "בריאה" חדשה] אם כבר נהיה כזאת לעדת מצרים? וידעתי גם אני שרבותינו ז"ל אמרו (מכילתא) "תבלעמו ארץ, שזו לקבורה". ודבריהם אמת. אמנם צריכים להתפרש בדרך אמת. וכן מאמר "נטית ימינך תבלעמו ארץ" קשה מאד. וראב"ע ז"ל אמר שהפלא [הוא] "כי שמך עליון בעליונים ומשם נטית ימינך, ובלעה הארץ שהיא למטה מכל השפלים את האויב. והנה בדרך משל כי ברגע אחד הגיעה ימינך שהיא למעלה משמי השמים אל תחת הים. וטעם "ימינך" כחך" [עכ"ל ר"א אבן עזרא]. הנה פירושו כדרך השיר לא פשט הכתוב. וכן מליצת "קפאו תהומות בלב ים" זרה מאד. מהו זה שכנה (שמות טו, ח) "לב ים"? כי הבקיעה היתה לרוחב הים, ואם שב על קרקעית הים שהיא מטושטש מחומר וטיט ונקפא בנס, יאמר "קפאו תהומות מתחת הים". ורש"י ז"ל פירש: "בלב ים בחוזק הים כמו (דברים ד, יא) "עד לב השמים", (שמו"ב יח, יד) "בלב האלה" [עכ"ל רש"י] ואין המקרא מתיישב בדבריו. וראב"ע ז"ל שאמר באמצע הים, לא פירש לנו למה קראו "אמצע הים". ור"י אברבנאל ז"ל אמר שקראו "לב ים" לפי שהיה בין חומות המים שקמו מזה ומזה. א"כ היה לו לומר "בלב המים". אלה הם עיקרי השאלות ששאלנו על הפליאה העצומה הזאת, ובתשובה אחת שלמדנו מדברי [שלמה] המלך ע"ה יתיישבו כולם.

תשובה לשאלה הראשונה הנ"ל:

דע כי בנס קריעת ים סוף, (שמות טו, א) "גאה גאה" ה' לעשות נפלאות גדולות בים וביבשה וכמו שיתבאר. ולולא הנפלאות האלו אע"פ שהיה בוקע מים מפניהם, לא היו ישראל יכולין לעבור בשמחת לב ובלי מכשול, וכמו שבארנו בשאלה הששית. וכן המצריים לא היו מכניסים עצמם בסכנה עצומה כזו לרדת אל המצולות העמוקות ללכת מדחי אל דחי, וכמו שאמרו בשאלה הנ"ל. וכאשר פעל אל נפלאותיו הוצרך (מליצה ע"פ איוב לח, טו) למנוע מרשעים אור שלא יראו מה הוא עושה. שאם היו הרודפים רואים את מעשה ה', היו שבים אחור בראותם כי ה' נלחם לישראל, וכמו שאמרו באשמורת הבוקר (שמות יד, כה) "אנוסה מפני ישראל" וגו'. וה' גזר עליהם שיטבעו בים. על כן לעת ערב וכל הלילה ההוא האפיל ה' אפלה במחנה המצריים שלא יראו עד מה, והיה זה ע"י עמוד הענן שנסע ממקומו ועמד בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל. ובאמצעות הענן וחשך הלילה נהיה אפלה שהיא קשה מחשך, וכמו שבארנו (אבות, א) בבבא "ויהי מורא שמים עליכם". ועל זה אמר (שמות יד, כ) "ויהי הענן והחשך" וגו'. וכן אפשר שהחשך הנזכר בכתוב איננו חשך נהוג שהוא הלילה, אלא על צד הפלא כמו הענן, כי שלח חשך מאוצר זעמו לאפיל להם, כמו החשך שבא עליהם במצרים, שנאמר עליו (שמות י, כב) "ויהי חשך אפלה", ובארנוהו בספר ["רוח חן"] הנ"ל. ולפי שאין חשך כזה העוד אור אלא ממש, מלת "ויהי" שבכתוב שב על שתייהן, כמו (שמות י, כא) "ויהי חשך" [ו' ראשונה בחירק, ציווי שיתהוו שניהם]. וכן מטעם זה נאמר (שמות יד, כ) "והחשך" בה"א הידיעה, הומו על החשך הנפלא שאמרו. וזה היה דעת רבותינו ז"ל במדרש (שמו"ר יד, ג) שאמרו "ששה ימים של חשך היו במצרים, והשביעי של חשך זה יום חשך של ים שנאמר (שם) ויהי הענן והחשך וכו', כך היה הקב"ה שולח ענן וחשך והחשיך למצריים ומאיר לישראל". הנה קבלו שהאפיל למצרים ע"י חשך של מעלה, והאיר לישראל ע"י פלא, ע"י עמוד האש שהיה נוסע לפניהם, וזהו "ויאר את הלילה". ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה ["חכמת שלמה"] "הענן האפיל את השדה". וראיה לפירושנו מספר יהושע שאמר (יהושע כד, ז) "ויצעקו אל ה' וישם מאפל ביניכם ובין המצרים ויבא עליו את הים ויכסהו". שמענו שהיתה אפילה למצרים, וע"י כן הביא עליו את הים ויכסהו, כי לולא זאת לא רדפו אחריהם בים, וכמו שאמרנו. ועם זה התישבה השאלה הראשונה:

[אמר המגיה: הפירוש החדש הזה אשר הרב המחבר מבאר להלן, ע"פ דברי מדרש "חכמת שלמה", שימש בסיס לדברי המלבי"ם בביאורו לתורה (שמות יד, טז-כב; וכן טו, ח) עיי"ש לשונו. וגם "הכתב והקבלה" (שמות יד, כב) העתיק פירושו זה של רנה"ו, ומציין זאת בשמו. והפליא לעשות בבקיאותו לציין כי גם הגר"א הביא זאת בביאורו לישעיה ח, תחילת פסוק כג. ועיי"ש

בסוף הפסוק דברים שהוסיף על כך נכדו של הגר"א. וכבר כתבנו כמה פעמים בהערותינו שיש לנו יסוד להניח שהגר"א למד בספר "יין לבנון", וממנו העתיק את הביטוי "אין אדם מו' וחצי תאוותו בידו". ולכן שמא אפשר לסבור כי גם פירושו זה של הגר"א לישיעה נכתב אחרי ראותו פירוש זה בספרנו זה].

תשובה לשאלה השנייה הנ"ל:

והנני אומר שלא היתה בקיעת הים על דרך שהאמינו כל מי ששמענו וראינו דבריהם. אלא הפליא ה' לעשות, כי התהום שהוא קרקעית הים שהמים שוכבים עליו הגביה ה' אותו מעט מעט ממקומו ונשא למעלה, עד שנהיה במשוה אחד עם שפת הים, שהוא השדה שעמדו עליו שתי המחנות. על דרך משל חלק מן התהום כשנים או שלשה פרסאות אורך ופרסה רוחב נשא למעלה להיות דרך ומעבר. וכאשר בא למעלה גם העמקים והגבהים שבו מימי עולם, כדרך קרקעית הים והתהומות שהן חללים חללים, וכמו שכתבנו בשאלה הששית, בדרך פלא (מליצה ע"פ ישיעה מ, ד) "היה העקוב למישור והרכסים לבקעה". והנה התהום היה מכוסה במימיו מששת ימי בראשית, וכשבא למעלה היה נראה לעין כל, והיה לו תבנית בקעה ושדה כמו שפת הים בהיותו עתה במישור בלי עמקים וגבהים. וכן אע"פ שבדרך הטבע היה רך ומטושטש מטיט וחומר מן המים ששכנו עליו מאז ועד עתה, בדרך פלא נעשה גריד ויבש. גם צמח עליו על צד הפלא כל ירק וכל עשב כאילו היתה יבשה מימי עולם. והחלק הזה מן התהום שבא למעלה, הוא היה דרך סלול וטוב לעבור עליו, בהיותו במישור אחד עם שפת הים. גם הדרך כולו היה מישור וארח מסוקל, גם יבש וצומח דשא, ועברו עליו ישראל לרחב הים בשמחה ובטוב לב. והמצריים שהלכו באפלה לא הרגישו דבר, ולכן רדפו אחריהם על הדרך הזה בעצמו, כי חשבו שהולכים על שדה, ובאו שתי המחנות "בים", והיינו [באמת] על הדרך החדש שהתהווה בים על צד הפלא. ועם זה הותרה השאלה הששית ששאלנו, איך אפשר שירדו ישראל בנבכי ים ממצולה למצולה? כי באמת רוח ה' תנחם בארץ מישור, ע"ז כתוב בנבואת ישיעה (סג, יג-יד) "מוליכם בתהומות כסוס במדבר לא יכשלו. כבהמה בבקעה תדו. רוח ה' תניחנו [כן ניהגת עמך לעשות לך שם תפארת]", מפורש הדבר שהלכו על תהומות במישור כסוס במדבר לא יכשלו, וכבהמה יורדת בבקעה. ואין זה אלא על דרך שאמרנו שנשאו תהומות ונעשו מישור.

גם נודע טעם למה אמר (שמות יד, נב) "ויבואו בני ישראל", ולא אמר "וירדו בני ישראל", לפי שלא ירדו כלל! כי הדרך שהלכו עליו היה שוה עם שפת הים שעמדו עליו. ועל זה שלמה המלך ע"ה אחר זכרו שהענין האפיל את השדה שעמדו עליו המצריים, אמר "והאדמה החרבה נשאת מבין המים", כלומר קרקעית הים והתהום שהמים שוכבים עליו, שאיננו מתנועע בטבעו, כי יסוד העפר חורב יבש וכבד, ובמצות ה' נשאת למעלה מבין המים, ויגלו תהומות מכוסות. הודיע בזה שנשאת עד שהיתה במישור אחד עם שפת הים, ולא היו עוד עליה מים. ואז נראו התהומות שהיו מכוסות ע"י המים מאז נבראו עד עתה. ואמר עוד "ותהי דרך סלולה בים סוף", כלומר אל תחשוב שכבוא התהום למעלה שמר תבניתו הראשון שיש בו עמקים וגבוהים שהן המצולות שהמים שוכבים בהן, אלא שנעשה התהום כדרך סלולה מישור אחד שטוב לעבור עליו. וכן אל תחשוב לפי שהיו המים שוכבים עליהן עד עתה, היה הדרך נח ומטושטש רפש וטיט, אלא שבדרך נס נעשה יבשה, וצמח עליו דשא. וזהו שאמר ומצולות עמוקות היו כשדה מלאה עשב. ובהיות הדבר כן עברו ישראל בשמחה, וזהו שאמר "ויעברו בו כל העם" וכו'. הראיתך חכמת המלך ע"ה ואיך דליתי המים מבארו.

"והנה בהנשא התהום למעלה", ונהיה כדרך סלולה בלי עמקים וגבוהים, הוצרכו מי הים להבקע ולהחצות, בהתהוות ביניהן יבשה חדשה. וזה ענין טבעי. וכן מי הים שהיו עד הנה מונחים באוצרותיו, הוצרכו לנוס ולהעתק ממקומם, כמו שתראה בכלי מים אם תדחוק שולי הכלי למעלה יזלו ויגרו מימיו. וכן קרה למי הים שלא מצאו עוד מקום במצולותיהן. ואילו היו נגרים כדרכם וכפי טבעיהם, ירוצון אל שארית הים מימין ושמאל הדרך שנתחדש, וכן לפנים ולאחור אל שפתי הים. ולא חפץ ה' בזה, כי אז היו שוטפים ועוברים במחנה ישראל שעמדה

על שפת הים. גם המצריים היו מרגישים בדבר והיו שבים אחור. ומלבד זה רצה ה' ב"ה לכסות על המצריים מי הים שנשאו למעלה ע"י התהום.

תשובה לשאלה הרביעית

ועל כן הפליא ה' ב"ה לעשות עוד פלא אחר עצום מאד, והוא שהמים שנגבהו ע"י התהום שצפה למעלה, לא נסו לפנים ולאחור ולא לשארית הים כדרכם, אלא נחצו לשנים, ונערמו זו ע"ג זו באויר משני צדי הדרך החדש. והיה זה ע"י רוח קדים עזה שהולך ה' בים כל הלילה, והרוח הנפלא הזה חצה את המים הנגבהים והעמידן לשני צדי הדרך כשני חומות. גם עמדו על מצבן כל הלילה, אע"פ שמדרך המים להיות נזולים, כמו עמדו נד ע"י רוח עזה שהעמידן. ותבין כי הדרך החדש היה במישור אחד עם שפת הים ועם שארית הים, ומימינו ומשמאלו נערמו המים ועמדו כחומה, אויר מזה ואויר מזה. והוא באמת ענין נפלא מאד. והותרה השאלה הרביעית ששאלנו לאיזו ענין היה משמש רוח קדים עזה, ושלא נבקעו המים על ידו.

תשובות לשאלה הרביעית, והחמישית, והשביעית

ולכן לא נאמר "ויבקע ה' את הים ברוח קדים עזה", אלא הבקיעה היתה טבעית [בלשון נפעל]. לפי שנחלקו מי הים ע"י היבשה החדשה שהתילדה ביניהן, ורוח הקדים שימש לחצות את המים שנסו ממצולותיהן, ולעשותן כערמות משני צדי הדרך. ועל זה כתוב "וברוח אפיק נערמו מים". וכן למדנו עתה מה ענין הערמות האלו. גם יוצא ממה שאמרנו שעיקר הנס היה בריאת הדרך החדש שגבה התהום למעלה, לא בקיעת המים. כי בהכרח הוצרכו המים להבקע. והפלא השני היה שהמים הנשאים חצה אותן רוח עזה והעמידן שלא יזלו כטבעיהן. והותרה בזה השאלה החמישית למה יחס הכתוב הליכת ים ברוח קדים עזה, ושנעשה הים ליבשה למעשה ה' הגדול, ובקיעת המים לא יחס אליו, גם נכתב ב"נפעל" המורה שנבקעו מאליהן. כי באמת הבקיעה איננה פלא ומאליהן נבקעו בהכרח. וכמו כן הותרה השאלה השביעית שלדעת החושבים שנדחקו מי הים לשני הצדדים, היו דומים לצידו הבור ולא כחומה ונד. אבל לדרכנו שהמים הנגבהים עמדו באויר על שני צדי הדרך החדש, נדמו ממש לנד ולחומה הבנויה למעלה מן היסוד באויר.

תשובה לשאלה השלישית

וטרם אפרש יותר, אודיעך כי מלת "ים" איננו נופל על הקרקע שהמים שוכבים עליו, כי הוא הנקרא "תהום ותהומות", וכן איננו נופל על המים שעל התהומות, כי הם נקראים "מי הים", כאמרו (שמות טו, יט) "וישב ה' עליהם את מי הים". אבל נופל [לשון "ים"] על החלל שממלאים אותו המים, והוא הנקרא "ים". וזה יתבאר לך מסיפור מעשה בראשית שהודיעה התורה שבתחלת הבריאה היו המים מכסים הארץ כולה, ואח"כ ציוה השם (בראשית א, ט) "יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה", ואז התהוו חללים עמוקים בארץ שנקוו בהם המים ונגלית היבשה. ואלו החללים קרויים "ימים", וזהו שאמר (בראשית א, י) "ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים", כלומר לחללים שנקוו בהם המים קרא "ימים", וזה ברור. והמופת [ההוכחה] שכן פירושו תראה מסיפור הכתוב אצל שלמה (מל"א ז, כג) שעשה ים הנחשת, והוא לא עשה המים, אלא כלי נחשת שחללו הכיל אלפים בת מים (מל"א ז, כו), וזה החלל קרא הכתוב "ים".

וממה שבארנו תבין שבבקיעת הים לא חרבו מימיו, שהרי המים הנגבהים נערמו משני צדי הדרך, והתהום מעולם היה חרב. אבל הפלא היה שנסתם החלל, כי בהנשא התהום למעלה נהפך החלל שהיה מימי בראשית מקוה למים, ונסתם ע"י התהום ונעשה יבשה. ועם זה הותרה השאלה השלישית ששאלנו לדעת המפרשים ז"ל שנחרב קרקע הים במקומו ועליו עברו ישראל, היה לו לומר "וישם התהום לחרבה"? כי באמת נסתם [אותו] החלל הקרוי ים, ויפה אמר "וישם את הים לחרבה", כי הים עצמו והוא החלל נעשה חרבה ע"י הקרקע שסתמו.

תשובה לשאלה השנייה:

וכן הותרה השאלה השנייה ששאלנו לדעתם ז"ל שבעל כרחך היתה הבקיעה קודם החרבה, ולמה נכתב להיפך? כי באמת החרבה היתה סיבת הבקיעה וקדמה לה, שע"י שנגבה התהום, ונעשה הים חרבה, הוצרכו הים והמים להבקע. עוד התבונן שכפי דרכנו היתה הבקיעה ב"ים", גם ב"מי הים". כי הים שהוא החלל נבקע כשעבר בתוכו יבשה ודרך, ונבקע החלל לחצאין. וכן מי הים נחצו ג"כ לחצאין ע"י עלות הדרך ביניהן. אבל כפי שהבינו זולתנו לא היתה הבקיעה בים כלל אלא במי הים לבד? והעד הנאמן שכדברינו כן הוא, תראה מן המקראות שיחסו הבקיעה לשניהם, כי בראש הענין נאמר (שמות יד, טז) "ונטה את ירך על הים ובקעהו", הזכיר הבקיעה על "הים". ואח"כ נאמר (יד, כא) "ויבקעו המים". ובספר תהלים נאמר (עז, יג) "בקע ים ויעבירו", וישעיה אמר (סג, יב) "בוקע מים מפניהם", ודוד אמר (תהלים קלז, יג) לגזור ים סוף לגזרים.

ואחר שבאנו עד הלום, נבין גם באיזו אופן נאבדו פרעה וכל המונו בים. כי בהיות שתי המחנות על הדרך החדש שהתהווה בים, ובא קץ האויבים, גזר ה' ב"ה שמקצת מן הדרך החדש שהיה תחת רגלי המצריים יקבל תבניתו הראשון להיות תהום וקרקעית הים, ואז נפל פתאום למטה. והמצריים שעמדו עליו ירדו עמו לתחתיות הים, ומחצו ראשיהם עליו. ומרוב הכובד נשבר ונתפרר, והיורדים עמו נבלעו ברגביו ובשבריו. ובעת שנפל הדרך למטה עדיין עמדו המים משני צידיו על מקומם. ואח"כ שבו גם המים שעמדו כמו ערמות וכמו נד אל מקומם הראשון, בהיות הים כמבראשונה, כי נפתח הסתום ונעשה חלל כמאז. והמצריים שהיו בקרקע הים, כששבו גם המים כיסו אותם, וטובעו במים. אבל מקצת הדרך שתחת רגלי ישראל עדיין האריך לעמוד, ומימינו ומשמאלו המים לו חומה, ועמדו עליו ישראל וראו מפלת אויביהם, ושרו השירה. וכשגמרו נסעו ובאו אל שפת הים, ואז חזר גם שארית הדרך החדש לתבניתו הראשון וירד למטה עם המים שעמדו עליו, והענין הפלא ופלא.

תשובה לשאלה השמינית:

ועם זה הותרה השאלה השמינית ששאלנו, שאם כדעת המפרשים ז"ל שעברו בקרקעית הים והמים צפו על ראשיהם, איך אמר הכתוב "וינער", "ירה בים", "רמה בים", "ירדו במצולות" וכיוצא? כי באמת ירדו מלמעלה למטה עם הדרך שעמדו עליו, ונדמו לאבן ולעופרת הממהרים לצלול במים, וכן פתע פתאום שקעו למטה. וכן נכון שאמר ג"כ "טובעו בים סוף", ואמר "וישובו המים ויכסו", וכן "וישב ה' עליהם את מי הים", הכל ענין אחד. כי אחר שנפל הדרך, שבו ג"כ המים שמשני צידיו למקומם, וכיסו את המצריים ונטבעו כולם.

תשובה לשאלה התשיעית:

וכן הותרה השאלה התשיעית ששאלנו למה נכתב הסיפור בשני כתובים, שאין האחד מוסיף על חברו דבר? כי באמת הן שני ענינים. הפסוק הראשון מספר שנפל הדרך החדש והמצריים ירדו עמו לקרקע הים. והשני מספר שגם המים שמשני צדי הדרך שבו למקומם וכסו המצריים.

תשובה לשאלה העשירית. ולשאלה האחתעשרה:

וכן הותרה השאלה העשירית ששאלנו למה כתב פעם שני "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים" שכבר נכתב פעם אחת. כי השני מודיע שאחרי רדת הדרך החדש, נשאר מקצתו שעמדו עליו ישראל, וראו במפלת אויביהם ושרו שירה. וכן הותרה השאלה הי"א ששאלנו בפירוש המליצות שכתב "תהומות יכסיומו", כי מדברינו תבין שהתהומות עצמם כסו את המצריים. כי הדרך שנפל הוא עצמו היה התהום, וברדתו חתיכות חתיכות כסה את העומדים עליו בשבריו. וכן תבין מליצת "תבלעמו ארץ", כי היבשה שנפלה פרורין פרורין בלעה את העומדים עליה. ויפה אמרו רבותינו ז"ל (מכילתא) שזכו לקבורה, כי האדמה שעמדו עליו היתה קבריהם, וכמו שיתבאר עוד בפירוש המקראות.

חקור והפלא איך מן הצינור הקטן שבגן המלך ע"ה נבעו נהרים יאורים אל מקום רחב ידים. ועוד תשוב ותשמע פירושי המקראות על מכונן בקצרה:

על הנסים שהיו לפני כניסת ישראל לתוך הים

הודיע שנסע עמוד הענן מפניהם ויבוא מאחריהם, ואמר (שמות יד, כ) "ויהי הענן והחשך ויאו את הלילה" וגו', מטעם שאמרנו ששם מאפל בין מצרים ובין ישראל, שלא יראו המצריים מה פעל אל. ומספר הפלאות הגדולות שעשה, באמרו (יד, כא) "ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה". והיה הרוח הזה על צד הפלא שלא קם דבר בפניו, ועל כן תאר אותו "עזה", והוא דחק עצמו בתוך הים והוליכהו בכח ה'. ומה פעל אל בים? ואמר "וישם את הים לחרבה", על דרך שאמרנו שנשא התהום למעלה וסתם חלק מן החלל הנקרא "ים" ונעשה החלל הזה חרבה. ובעלות החרבה בתוכו "ויבקעו המים", הוצרכו להבקעות ולהחצות וכמו שאמרנו. והנה ה"מים" לא נהפכו לדבר אחר, רק שנערמו ועמדו כמו נד. אבל ה"ים" נהפך, כי מקום חלל ואויר היה ליבשה, ולכן כתוב (תהלים סו, ו) "הפך ים ליבשה, בנהר יעברו ברגל". מבורר מן הכתוב שנהפך הים ל"יבשה", ואין זה אלא כמו שאמרנו. אבל בבקיעת הירדן [סיפא דקרא הנ"ל] בימי יהושע לא נשאת האדמה מבין המים, כי אין צורך לזה בנהר. אלא נעשה באופן המפורש בספר יהושע. ולכן ב"נהר" לא אמר "הפך" אלא "יעברו ברגל".

ובמאמר (שמות יד, כא) "ויבקעו המים" הודיע שהחרבה החדשה נגבהה עד [גובה] שטח מי הים ושטח שפת הים, ואז נבקעו מי הים לחצאין. כי אילו לא עלה התהום עד השטח האמור, לא היה נראה בקיעה במים. והנה כעלות החרבה עד שפת הים, והיתה דרך סלולה בים סוף מישור וחרבה, באו בו בני ישראל בלי סכנה כלל. זהו שאמר (שמות יד, כב) "ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה". פירוש: במקום שהיה מתחלה ים חלל ומקוה מים, באו עתה ביבשה, כי נהפך ליבשה.

ודע כי "חרבה" נקרא אפילו מדבר ציה ושממה. אבל "יבשה" [הוא] שם נופל על ארץ מיושבת שדות וכרמים, ולכן כתוב (בראשית א, ט-י) "ותראה היבשה", "ויקרא אלהים ליבשה ארץ". והנה התהום הוא "חרבה" לא "יבשה". אלא אחר שנשא למעלה הפליא ה' והיה יבשה מלא עשב ודשא. ולכן כשסיפר עליית התהום אמר (שמות יד, כא) "וישם את הים לחרבה", וכשסיפר שבאו בו בני ישראל, קראו "יבשה" להורות שנהפך ליבשה גמורה, כי צמח עליו כל ירק וכל עשב, וכאמרו (תהלים סו, ו) "הפך ים ליבשה". והנה זה פירוש "וישם את הים לחרבה" ("ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה" יד, כב) שנעשה יבשה ודרך סלולה ללכת עליו.

אחר כן פירש (יד, כא-כב) "ויבקעו המים", ואמר "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם", כלומר לא שנבקעו המים בעלות היבשה, ונסו אל שארית הים ועל שפת הים. אלא אותן המים שלא מצאו עוד מנוח במצולותיהן, נערמו זו על זו משני צדי הדרך החדש וקמו כמו חומה מימינם ומשמאלם, ועל דרך שפירשנו למעלה. והנה כשנהפך הים ליבשה גמורה והיתה מאפל לעיני המצריים, ולא יכלו לראות הפליאה הגדולה של המים הקמים כמו נד משני צדי הדרך, לא הרגישו דבר ונדמה להם שהולכים על פני השדה. ולכן רדפו אחרי ישראל בים, ובאו גם הם עם מחניהם בדרך הזה, וזהו שאמר (שמות יד, כג) "וירדפו מצרים ויבואו אחריהם כל סוס ונכב פרעה ופרשיו וחילו אל תוך הים". והלכו כל הלילה בים, ולא ידעו דבר. וספר הכתוב ואמר (יד, כד) "ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים". הודיע שבסוף הלילה באשמורת האחרונה הסמוכה לבקר, שכבר עמדו המחנה כולה בים, אז השקיף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן, והסיר האפלה וראו [ל]אור עמוד האש [איפוא] הם עומדים, ונבהלו מאד בראותם כי המים עומדים כחומות משני צדי הדרך. ואז גברה המהומה ביניהם, ומלבד זאת (דהיי"ב טו, ו) "אלהים הממם בכל צרה", וכאמרו (שמות יד, כד) "ויהם", כי בא עליהם בקולות ובחיצו ברק ואבני אלגביש, וכמפורש בבירייתא ד[אבות] ר' נתן (פרק לג), וכמו שיתבאר עוד בסוף דברינו, וכמו שסמך (שמות יד, כה) "ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות". כי עמוד האש הרתיח הדרך אשר תחתיהם, ולא היה עוד יבשה,

כי אם חומר וטיט רותחים מן האש, ונשרפו גלגלי מרכבותיהם, וטלפי סוסיהם מתחממים ומשתמטים (מכילתא, בשלח, פרשה ה'). ויושבי הרכב ורוכבי הסוסים מנהיגים בכבדות, ונגררים בכובד גדול, ובצר להם (שמות יד, כה) "ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים", בקשו לשוב אחור ולנוס מן הדרך שעמדו עליו, והם לא ידעו כי סגר ה' בעדם, וכל בא עליו לא ישוב עוד לביתו, וכמו שיתבאר.

על טביעת המצריים בים

הנה בארנו בקצרה החלק הראשון מדברי הפליאה הזאת, כפי עדות הכתובים. ועתה נבוא לפרש דבריהם על החלק השני המדברים בטביעת המצריים בים.

סיפר הכתוב שכאשר עלה על רוח המצריים לנוס מפני ישראל ולהעתיק רגליהם מן הדרך שעמדו עליו, אז (שמות יד, כו) "ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישובו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו". והנה נעשו שני דברים בהטיה זו. הראשון, שנפתח הסתום ושב להיות חלל ומקוה למים. והשני, ששבו המים העומדים כחומה, וה' לא הזכיר רק שיבת המים. לפי שהאחד כלול בשני, שאם ישבו המים למקומם, בהכרח ישוב תחלה להיות חלל ומצולה לרדת בהן. כי מבלי חלל יעשו במרוצתם שטף גדול בדרך ויזיקו במחנה ישראל העומדת בים. גם עיקר הפורענות היה שישטפו במים, מדה כנגד מדה, שגזרו (שמות א, כב) "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו", וכמבואר בספר הנ"ל. ולכן במעשה נזכרו שתיהן, שאמר (שמות יד, כו) "ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בוקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים". כלומר ששב הים לעת הבקר לאיתנו הראשון, להיות חלל ומקוה למים, כי ירד התהום למטה ונפל עד תחתיתו. והמצריים שהיו נסים ברדת הים נפלו עמו למטה, ודומה ממש למי שמנער את הקדרה מלמעלה למטה ומריק מה שבתוכו לכלי אחר. ודע שטרם רדת התהום למטה, החל להרעיש ולהתגעש, כדרך הארץ ביום הרעש, והיה רעש גדול מאד ע"ד פלא, (מליצה ע"פ נחום ב, ה) הסוסים התהוללו והשתגעו עם רוכביהם, וקפצו עמהם למעלה. ואחר שהתפרקו אבריהם מן הרעש אז ירדו פתאום עם התהום למטה. ודבר זה מפורש בקבלה שאמר (תהלים עז, יז) "ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אף ירגזו תהומות", (תהלים עז, יט) "[האירו בריקים] תבל רגזה ותרעש הארץ", וכמו שיתבאר עוד.

ואחריו סיפר הכתוב השני (שמות יד, כה) "וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד", כלומר ברדת התהום עדיין עמדו המים משני צדדים כחומות ולא זזו ממקומם. ואחרי כן שבו גם המים שעמדו כמו נד, והם כסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה, וטובעו הם וכל המונס במים. ומליצת "הבאים אחריהם בים" קשה, כי לא היה צריך לאמרו, כי ידענו כי פרעה וחילו הם הבאים אחרי ישראל בים. ואומר אני שבהשגחת ה' מקצת ומעטים מהולכי רגלי האחרונים שבמחנה המצריים לא באו עדיין בים כשהגיע עת אשמורת הבקר, והם נצלו. וה' עשה כן למען יהיו פליטים מן המחנה שישבו לארצם ויספרו את מעשה ה' הגדול אשר עשה. וכן מצאנו בנקמה הגדולה שיעשה ה' לעתיד במחנה האויבים שניבא עליה ישעיה בן אמוץ שאמר (ישעיה סו, יט) "ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד וגו' האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי, והגידו את כבודי בגוים". וכן בנקמה זו אילו אבדה המחנה כולה עד תומה, מי היה מגיד במצרים וכנען ופלשתים אדום ומואב ובני עמון מה שאירע למצריים בים? ועל זה דקדק הכתוב שכסו המים את הרכב ואת הפרשים כולם, כי הם הולכים בראשונה, ועמדו כולם בים וכן כסו המים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים, להוציא מקצתן שלא באו אחריהם בים. כי המחנה היתה גדולה, ונשארו קצתן בהשגחת ה'. ובלי ספק [ש]הנמלטים היו הטובים שבהן, שהלכו בעל כרחם [תוספת המגיה: ולכן לא מיהרו לרדוף אחרי בני ישראל]. אבל מכל הבאים בים לא נשאר עד אחד, וכאשר צלל הדרך למטה לא ירד כולו, אלא חלק ממנו שעמדו עליו האויבים, והחלק שעמדו עליו ישראל נשאר במקומו ובתבניתו. וזהו שאמר (שמות יד, כט) "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימנם ומשמאלם", כלומר בעת שנערו המצריים, עדיין הלכו ישראל ביבשה על הדרך

החדשה שבתוך הים. ובעת ששבו המים וכסו את המצריים, נשארו מקצתן שעמדו משני צדי הדרך שעמדו עליו ישראל. ועם זה היה גמר הנס, והיתה התשועה שלמה, וכאמרו (שמות יד, ל) "וישע ה' ביום ההוא וגו' וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים". כי בשוב המים ונטבעו בהן, צפו פגריהן למעלה כדרך הנטבעים, ופלטתן הים אל שפתו. והיה ג' כ בהשגחה שהעבירן הים אל השפה שבאו אליו ישראל בצאתם מן הים, שיראו [את] אויביהם מתים. ואח"כ אמר (שמות יד, לא) "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים" וגו', וזה חוזר על הפליאה העצומה שעשה ה' ב"ה, לא על שראו מתים על שפת הים. וזאת הראיה היא ראית הלב שהשכילו בנפלאותיו אשר עשה, ולבשו יראה ואמונה, ונחה עליהם רוח ה' ושרו שירה בעומדם בים על גאולתם ועל פדות נפשם.

פירוש של רנה"ו ל"שירת הים"

ואפרש גם דברי השירה בקצרה, אותן המקראות הכוללים דבר הפליאה הזאת. כתוב (שמות טו, א-ד) "אז ישיר משה וגו' אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים, עזי וזמרת יה וגו', ה' איש מלחמה וגו', מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ומבחר שלישיו טובעו בים סוף". הזכיר שלש לשונות "רמה ירה וטובעו". ויש הבדל בין "רמה" ל"ירה", כי "רמה" כמו (דניאל ג, כא) "ורמיו לגו אתון נורא יקידתא", וכן פירש רש"י ז"ל בפירוש החומש, לא כדברי ראב"ע ז"ל שדמיו לנושקי רמי קשת. ויהיה בטעמו כמו "ירה", אלא כל "רמה" מגביה תחלה ואח"כ משליך, כמי שנושא אדם מן הארץ ואח"כ מפילו לתחתיות. וכן גיבורי נבוכדנצר הרימו את חנניה מישאל ועזריה תחלה מן הארץ, ואח"כ השליכו אותם לכבשן האש. ו"הירייה" היא ההשלכה פתע פתאום, כמורה חצים. וכן קרה למצריים כי לא נפל הדרך פתאום, אלא תחלה רעש וגעש, ורוכבי הסוסים שעמדו עליו נישאו למעלה עם סוסיהם, ואח"כ ירדו למטה פתע פתאום. ועל כן אמר "סוס ורוכבו רמה, ומרכבות פרעה וכל חילו ירה בים". ואחר שנפלו למטה, שבו המים עליהם "ונטבעו" ועל זה אמר "ומבחר שלישיו טובעו בים סוף". ולפי שלא אמר "טבעו במי ים סוף", או "טבעו במים", יראה יותר שאין טבעו הנאמר פה על הטביעה במים, אלא כמו (איכה ב, ט) "טבעו בארץ שעריה", (ירמיה לח, כב) "הטבעו בבוע רגליך", כי טבעו המצריים בדרך שעמדו, כשהתמוטט והתפורר נטבעו בשבריו וברגביו. ולפי שהמצריים היורדים עמו באו תחת רגביו, וכסו אותם רגבי התהומות, אמרו (שמות טו, ה) "תהומות יכסיומו". ולפי שהרגבים הכבדים נפלו עליהם, נדחקו במהירות למטה כמו אבן כבד היוורד למטה פתאום. ועל זה חתם "ירדו במצולות כמו אבן", לפי שכסו אותם רגבי התהום הכבדים. ואולם רדתם למים שמתחת הים כתוב אחרי כן "צללו כעופרת במים אדירים". (ושוב) [ושיבת] מי הים עליהם כתוב בסוף השירה (שמות טו, יט) "כי בא סוס פרעה וגו' וישב ה' עליהם את מי הים".

קריעת ים סוף דומה בנפלאות לבריאת העולם

והנה כפי מה שבארנו הפליאה הזאת, דמתה לבריאה הראשונה שברא ה' ב"ה שמים וארץ מאין, גם עתה ברא חדשה, ו"הפך ים ליבשה". כי במקום חלל ואויר התהוה "דרך" בנס. וכן תבין כי הדרך החדשה שימשה לשני דברים, הא' להושיע את ישראל שיעברו ים בלי נזק, והשני למחוץ ראש אויב, שיפלו לתחתיות. ואולם הבריאה היתה בכח ה', כאמרו (ירמיה לב, יז) "אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול" וגו', ועל זה שרו (שמות טו, ו) "ימינך ה' נאדיר בכח", כלומר ימינך שהושיעה את ישראל, נתפרסמה עתה בכח הידוע, הוא הכח הגדול שבו עשית את השמים ואת הארץ [כמוזכר ע"י ירמיה, לעיל], ככה עשית (ישעיה נא, י) "דרך לעבור גאולים". והפלא הוא כי באותה הימין שהושעת בו עמך, היא תרעץ אויב, וכנ"ל שירד הדרך למטה ונמחצו עליו המצריים וירדו לתחתיות. אח"כ זכרו הנפלאות שעשה ה' טרם טבעו בים, והוא מה שקרה באשמורת הבקר שהשקיף על מחנה האויבים בעמוד אש והרתיח תחתיהם, והיתה המהומה רבה בהם, וכמו שבארנו למעלה. ועל זה אמרו (שמות טו, ז) "וברוב גאוןך תהרוס קמין תשלח חרוןך יאכלמו כקש". ולסוף זכרו הפליאה העצומה שעשה ה' שהולך רוח קדים עזה לחצות המים ולהעמידם כמו נד משני צדי הדרך, ושעלה התהום למעלה והיה דרך סלולה בים סוף, גם יבשה האדמה והיה כמו שדה ללכת עליו, וככל מה שבארנו למעלה. ועל זה אמרו (שמות טו, ח) "וברוח אפיך נערמו מים", כלומר ברוח קדים עזה ששלחת באפך

ובחמתך להנקם מצריך, נערמו מים הנגבהים ולא רצו אל שפת הים ולמי הים, אלא היו כמו ערימות זה על זה. וכן קמו עמדו כל הלילה באויר משני צדי הדרך, וכאמרו "נצבו כמו נד נוזלים". וכל זה לפי שעלה התהום למעלה, והבקיע החלל שהוא הים, וכן בקע את מי הים, כי נישא עד השטח העליון מן הים השוה עם שפת הים, וזהו שאמר (טו, ח) "קפאו תהומות בלב ים". ומלת "קפאו" כמו "צפייה", כמו (צפניה א, יב) "הקופאים על שמריהם", שצף על השמרים. וכן תרגום (מל"ב ה, ו) "ויצף הברזל": "וקפא פרזלא". וכן מלת "קפאו" כמו "קרישה ודבוק", כמו (איוב י, י) "וכגבינה תקפיאני". ועל כן בחרו במלה זו הכוללת בהוראתה עליית התהום למעלה, ועל היותו נקרש ונעשה גריד כיבשה ושדה זרועה.

כיצד שנו המצריים להכנס לים

ועלה התהום ב"לב ים" שהוא השטח העליון מן הים, וראיה (משלי ל, יט) "דרך אניה בלב ים". וידוע כי האניות הולכות על השטח העליון מן הים השוה עם שפתו, ועד אותו השטח קפא התהום למעלה. הרי לפנינו הפליאה כולה מפורשת מראשה ועד סופה. וכל מלה ומלה עדות נאמנה על יושר דברינו. והתבונן כי בשירה זו נזכרים חלקי הפליאה מן המאוחר אל הקודם, ואין זה המקום לדבר עליו. והנה כשקפאו תהומות למעלה והיו כמו יבשה, לא הרגישו המצריים דבר, כי בהיות מאפל לעיניהם חשבו שהולכים על יבשה, ורדפו אחריהם בתוך היבשה החדשה הזאת, וכמו שבארנו למעלה. ועל זה אמרו (שמות טו, ט) "אמר אויב ארדוף אשיג וגו', אריק חרבי תורישמו ידי". ובאה מחנה האויב כולה אל הים ואז באו עד קצם, כי גזר ה' על הדרך שתחת רגליהם שישוב לאיתנו, ואז צללו עמו למטה. ועל זה אמרו (טו, י) "נשפת ברוחך כסמו ים", ומלת "נשפת" כמו (ישעיה מ, כד) "וגם נשף בהם וייבשו". וכן ברוח אפיק "נשפת" אז "כסמו ים", כי נפל למטה וכסו רגביו את המצרים כמו "תהומות יכסיומו", וכן כסמו ים רגבי הים, כי שב הים עליהם וכסה את המחנה שירדו למטה. ואז "צללו כעופרת במים אדירים". ויראה שתחת הדרך החדשה היו ג"כ מים רבים, וכדברי ר"א ור"ש בברייתא דאבות דר' נתן (פרק לג) וכמו שיתבאר. ולפי שכסמו [למצריים] הרגבים הכבדים לא צפו על פני המים, אבל שקעו במים אדירים כעופרת הצולל מהר. ואחר שזכרו הפליאה כולה, אמרו (שמות טו, יא) "מי כמכה באלים ה'" וגו' ואין כאן מן ההכרח לפרש אלה המליצות.

והנה למעלה דמה המצאת הדרך החדשה לכח ימין ה' עושה שמים וארץ, וכאמרו "ימין ה' נאדרי בכח" וכמו שפירשנו. וכאילו כביכול בימינו סבל התהום שצפה למעלה. ומדרך בן אדם הרוצה להשליך דבר מידו, הופך ידו ונופל מה שבה. וכן כביכול נמשל רדת התהום למטה ושובו לאיתנו, כאילו הפך ימינו והפיל למטה מה שסבל בה. וכבר אמרנו ג"כ שכאשר נפל התהום התפוררו רגביו ונבלעו בהן המצריים שירדו עמו, וזהו שאמרו (שמות טו, יב) "נטית ימין תבלעמו ארץ", כלומר בנטותך ימין שנהדרת בכח, נפלה הארץ והתפוררה ובלעה צרינו. והנה האדם הרוצה להשליך מקצת ולהשאיר מקצת בידו, אינו הופכה כי אז יפול הכל, אלא מטה אותה מעט ואז יפול מקצה וישאר קצת. וכן דומה לזה רדת התהום שלא ירד כולו אלא מקצתו שעמדו עליו המצריים, לכן אמרו "נטית ימין". אבל שאר הדרך מעמד ישראל עוד עמד בתקפו עד יעבור עם ה', ועל זה אמרו (שמות טו, יג) "נחית בחדך עם זו גאלת" וגו'. ואמרנו למעלה שיחידים שרידים נשארו ממחנה מצרים לפליטה להגיד בכל המדינות ולפרסם הפלא שנעשה בים, ועל זה אמרו (שמות טו, יד) "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת, אז נבהלו אלופי אדום" וגו'. ודי בזה לפי ענינו.

[אמר המגיה: הפירוש הנפלא הנ"ל הוא רק אחת מן עשרות פנינים יקרים שהרב המחבר פירש על ידם חלקים מן ספר "שמות" ב"רוח חן", ועוד הוסיף עליהם חידושים רבים וקצרים בשירו הארוך "שירי תפארת". עיי"ש].

והמשורר האלוהי [מחבר ספר תהלים] הבין גם הוא שהיתה הפליאה הזאת על דרך שבארנוה, ובצחות השיר אמר (תהלים קיד, ג) "הים ראה וינס, הירדן יסוב לאחור". וכבר אמרנו כי ה"ים" הוא החלל והמקוה שבו ה"מים". ופתאום נהפך ים ליבשה ואיננו. ודמה אותו לנס [נ'] מנוקדת

קמץ] ממקומו ממראה עיניו ומפחד לבבו, וזהו "הים ראה וינס". ואולם בבקיעת הירדן לא נסתם שום חלל, אלא שנסוגו המים לאחוריהם ולא נזלו, כמבואר בספר יהושע (ג, טז), ולכן אמר "הירדן יסוב לאחור", וכמו שפירשנו למעלה שכן אמר (תהלים סו, ו) "הפך ים ליבשה, בנהו יעברו ברגל". אחר כן שאל (תהלים קיד, ה) "מה לך הים כי תנוס? הירדן תסוב לאחור?" כלומר מה קרה לים ומה ראה שנס ממקומו? ומה קרה לירדן שנסבו מימיו אחור? ואמר (קיד, ז) "מלפני אדון חולי ארץ, מלפני אלוה יעקב". כלומר כאילו הים משיב: הוצרכת לנזק מפני אדון גדול ונורא בורא ארץ, כי ברא במקומו ארץ חדשה. ומלת "חולי" כמו יוצר [אמר המגיה: כמו "רב מחולל כל", משלי כו, י. וכן "ותשכח אל מחוללך", דברים לב, יח]. והירדן משיב: "מלפני אלוה יעקב" העושה נפלאות, ובמצותו שבתי אחור. כמו שעשה פלא אחר הפוך מזה, שבקע צורים במדבר ויורד כנהרות מים (מליצה ע"פ תהלים עח, טו-טז). וזהו אמרו (תהלים קיד, ח) "ההופכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים? אבל לא השיב גם הירדן "מלפני אדון חולי ארץ" שהרי לא נשתנה בו יבשה וכמו שאמרנו. הנך רואה כי דבר המלך שלמה [במדרש "חכמת שלמה"] עם דברי דוד אביו [בספר תהלים] מתאימים, כי קבלו מרועה אחד.

ולחתימת הענין אודיעך כי גם מרבותינו ז"ל לא היה נעלם דבר זה, וזוהי ענין סוף הברייתא אבות דרבי נתן (פרק ג) שהשמיטוה רש"י והרמב"ם ז"ל, וכמו שזכרנו בראש המשנה, ואמרנו שיש בה דבר חכמה גדולה. ועתה היא מבוארת שאמרו בה: "רבי אליעזר בן יעקב אומר קפא להם למעלה ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו, ר' אליעזר ור' שמעון אומרים מים העליונים ומים התחתונים היו מנערים את המצריים שנאמר (שמות יד, כז) "וינער ה' את מצרים בתוך הים" [עכ"ל הברייתא]. ופירושה ברור שר"א בן יעקב אמר שקפא התהום למעלה והיה דרך סלולה ובו עברו ישראל, כדי שלא יצטערו. כי לולא זאת היאך ירדו לנבכי ים מדחי אל דחי? וכמו ששאלנו בשאלה הששית. ונקט לשון קפא כלשון הכתוב "קפאו תהומות בלב ים", וכמו שבארנו בדברי השירה. ור"א ור"ש אינם חולקים עליו, אלא קמ"ל שכשעלה התהום למעלה, נשאר מתחת ה'תהום חלל ובתחתיתו מים רבים, וכשנפל התהום וירדו עמו המצריים, נפל למטה אל מים אדירים. וכששבו אח"כ גם המים שמצדי הדרך, היו המים התחתונים והעליונים מנערים את המצריים מאלו לאלו. ולמדו כן מן הכתוב שאמר "בתוך הים", שמשמעו לאמצע הים והחלל.

ואחר הדברים והאמת האלה נבוא לחשבון עשרה הנסים שנעשו לאבותינו על הים לטובתם, שכל אחד נס גדול ורמוז בכתוב. הנס הראשון (שמות יד, כ) "ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה", הרי שהיו באותו הלילה שני העננים, עמוד אש נוסע לפני מחנה ישראל להאיר להם בים, ועמוד הענן מאחריהם מבדיל בין שתי המחנות שלא יסתכלו מצרים לאור עמוד אש.

הנס השני (שמות יד, כא) "וישם את הים לחרבה", פירוש שהתחלחלה הארץ ונשאת בין המים למעלה להיות שוה עם לב הים ושפתו.

הנס השלישי "לחרבה" (שמות יד, כא). פירוש: אע"פ שמטבע הדרך החדש הזה להיות מלוחלח ומטושטש ברפש ודומן, וההולכים עליו יטבעו רגליהם בו, נעשה חרבה וגריד.

הנס הרביעי (ישעיה סג, יג) "מוליכם בתהומות כסוס במדבר לא יכשלו". וכדברי שלמה "ותהי דרך סלולה בים סוף", פירוש: אע"פ שבתהומות יש עמקים וגבהים, עתה בפלא נעשה כמדבר שוה משפתו אל שפתו לבל יכשלו בלכתם.

הנס החמישי (שמות יד, כב) "בתוך הים ביבשה", פירוש: מלבד שהשתוה הדרך ונעשה גריד, והיה ראוי להיות שמם כמדבר, בדרך פלא צמח עליו כל ירק כל עשב, כמו יבשה אחרת. וכדברי שלמה "כבקעה מלאה עשב", וישעיה אמר על זה (סג, יד) "כבהמה בבקעה תרד רוח ה' תניחנו", הרי שהיה כבקעה ורוח ה' וטובו נחה אותם בשמחה.

הנס הששי (שמות יד, כא) "ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה", פירוש אע"פ שבהתנשאות הארץ היה מטבע המים לנוס אילך ואילך, הפליא ה' לעשות להוליכם לשני הצדדים, כי לולא כן היו מזיקים במחנה ישראל.

הנס השביעי (שמות יד, כב) "והמים להם חומה", פירוש היה די שינוסון משני הצדדים אל שארית הים. והפליא ה' לעשותם כערימות וכגלים וחומות משני צדדי הדרך. וזה טובה גדולה לישראל שע"י כן ראו את מעשה ה' כי נורא. ולולא הפלא הזה אולי ידמו שהיה דרך בים מששת ימי בראשית?

הנס השמיני (תהלים קלו, יג) "לגוזר ים סוף לגזרים", מפורש שנגזר לגזרים הרבה, וקבלו חכמינו ז"ל (מכילתא, בשלח, פרשה ד', וכן הוא בילק"ש, תרי עשר, רמז תקס"ה, ומה העתיק הרמב"ם בביאורו לאבות) שנקרע ל"ב קרעים כמספר שבטי ישראל, וזה כבוד גדול לישראל והרחבת הלב. והיו לפי זה י"ב דרכים בים, ובכל דרך שתי חומות מים. ובכלל הנס הזה שהיו המים העומדים כמראה ספיר וזכוכית לבנה כדי שיראו אלו את אלו וישמחו וירננו יחדיו, ובעבור שישירו כולם כאחד את השירה.

הנס התשיעי (שמות טו, יג) "נחית בחסדך וגו'", וכן (טו, יט) "ובני ישראל הלכו ביבשה" וגו' הנזכר פעם שניה, וכמו שאמרנו שבהתמוטט הדרך ונתפרר תחת המצריים, נשאר מקצת הדרך בים לישראל לעמוד עליו.

הנס העשירי (שמות טו, ב) "זה אלי ואנוהו". וזה פלא גדול מכל שנחה הרוח על גדולים וקטנים ואמרו שירה וראו כולם במראות אלהים. וכמו שאמרו רז"ל (סוטה ל: עיי"ש לשונם) "מלמד שהראו התינוקות באצבעם ואמרו: זה אלי ואנוהו", וכן בדברי שלמה [חכמת שלמה], פרשה י"ט פסוק ח' "ויחזו תמונות נפלאות", ובמקום אחר בספרו כתוב (פרשה י' פסוקים כ-כא) וישירו לשם קדשך ה' ויודו יחדיו את ידך הנלחמת להם. כי החכמה פתחה פי אלמים, ולשון ילדים למדה לדבר צחות". כלומר ששרו כל העם גדוליהם וקטניהם את השירה, וש"מא תפלא איך יהיה כן? והלא היו ביניהם אלמים לא יכלו לדבר, וילדים ונערים לא ידעו דבר? ואמר אל תתמה, כי רוח החכמה שנחה עליהם בעת ההיא פתחה פי אלמים על צד הפלא, ולימדה את הקטנים לפי שעה לדבר צחות. ואלו הן באמת עשרה נסים גדולים ונפלאים, וכולם לטובת אבותינו. ועל כל אחד מהם יש ראייה גמורה מן המקראות, ויפה שנה שנעשו להם עשרה נסים על הים. וידעתי שעוד נסים אחרים נעשו להם, וכמו שקבלו רבותינו ז"ל (אבות דר' נתן, פ"ג) שנולדו מים מתוקים ממי הים העומדים כמו נד לשתות מהם וכיוצא. אבל כולם כלולות בעשרה, וכדפרישית גבי עשרה נסים שנעשו להם במצרים.

מכות שהפליא ה' במצרים: פרשת קריעת ים סוף שנתבארה בספר תהלים ואנכי פש לן לברורי עשר מכות שהביא על המצריים בים, וגם לזה אני צריך להקדים מליצה אחת מספר "חכמת שלמה" עם מה שפירשתי עליו, כי נאמר שם (פרשה י"ט, פסוק יג) "והדין על רשעים התחולל ולא מבלתי רעמים גדולים אשר קדמו לו", ובפירושו "רוח חן" כתבתי זהו טביעת המצריים בים, כדרך (ירמיה כג, יט) "וסער מתחולל על ראש רשעים יחול". שלא באה עליהם הפורעניות בנחת, אלא קדמו רעמים גדולים ומהומה רבה. וכל זה בדין כי היו חייבים להעניש בכל אלה, וכמפורש בתורה (שמות יד, כד) "ויהי באשמורת הבקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים". ואע"פ שבכתוב לא נזכר רעם, כלול בתיבת "ויהם", וכמו שפירש רש"י ז"ל בחומש (יד, כד) "שבברייתא של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר שכל מקום שנאמר מהומה הרעשת קול הוא, וזה אב לכולן 'וירעם ה' בקול גדול על פלשתים ויהם' עכ"ל רש"י. ונאמר (שמות יד, כה) "ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות", ואמרו ז"ל (מכילתא, בשלח, ה') עמוד הענן יורד ועושה אותו כטיט, ועמוד אש מרתיחו, וטלפי סוסיהם משתמטות. כלומר אע"פ שבמפת נעשה דרך החדשה גריד, וצמח עליו כל עשב, כבוא קצם [של המצריים] שב להיות כטיט, והאש מרתיחו ונעשה כזפת בוערה, וטלפי סוסיהם משתמטים, ואופני מרכבותיהם נשרפים מן האש, והיו המרכבות נגררות על הארץ,